

1.0 מבוא

1.1 הפחד משינוי

אנו חיים בעולם משתנה במהירות וזה מפחיד. התגובה המיידית לכך היא הרצון "לעצור את הרכבת" או אפילו "להחזיר את הגלגל אחורנית" וזה בלתי אפשרי. אם כך הדבר אז מה כן? זה הנושא העומד במרכזו של השיח הירוק. השיח הירוק פתח במשאבים, אבל כיום הוא מתפרש על מגוון רחב של תחומים ביניהם: סביבה ופיתוח, גלובליזציה וזהות, קפיטליזם ושיוויון, אינדיווידואליזם וקהילה, הסתגלות והשכלה, קנין הפרט ורכוש הציבור, הדור הזה והדור הבא. בהמשך ארצה לדון בנושאים האלה והדומים להם. אצא לדרך מן הרעיונות והאידיאולוגיות שהניעו בני אדם במאות האחרונות של האלף הקודם, אראה שרבים מן הרעיונות הישנים מככבים גם היום אם כי בשינוי אדרת. אדבר על סביבה מופרת ולא מופרת ועל חקלאות אחרת. אעמוד על הצורך במשמעות, בזהות ובשייכות. אדבר על תיקון העולם והשאיפה לגאולה. אגע בחינוך ואתייחס לקהילה ולכלכלה. לא אשכח את הדאגה לדורות הבאים ואתנצל על שאין לנו "משקפת הרואה את העתיד".

1.2 טובים ורעים

לא לחינם הוא מכונה "השיח הירוק", הוא צמח בחיקה של הדיסציפלינה האקולוגית, ובתחילה הושם בו הדגש על עניינים כמו סביבה מופרת, המלחת אדמות, דילדול משאבים, הכחדת מינים, זיהום ומידבור.

השיח הירוק אינו לבד. הוא מתנהל בתחום דיון רחב יותר שעניינו השאיפה לתיקון העולם, אלא שכיום הוא זה שתופס את מרכז הבמה. הירוקים צברו השפעה ויש מדינות שבהם היא תורגמה גם לכוח פוליטי שיש להתחשב בו. צבירת כוח והשפעה הביאה לשינוי המהות והשיח הירוק כבר לא ירוק כשהיה והוא עוסק כיום בעניינים רבים ושונים, מגנטיקה מולקולרית ועד לשוויין. הגענו לכך שהעמדה שהאדם נוקט בעניינים שעליהם נסב השיח הירוק, מהווה מעין תעודת זהות. מי שמתנגד להנדסה גנטית, לכורים אטומים, לקפיטליזם ולגלובליזציה, מי שבעד שוויין ונגד הקיבוצים הוא בצד של "הטובים". מי שחושב אחרת ומתעקש – שיתבייש. בנייר הזה נעשה ניסיון למקם את השיח הירוק בתוך עולם מחשבה רחב יותר, להבין במה מדובר ולהציע זוויות ראייה אחרות.

למילה "ירוק" יש כיום כוח אדיר. בגרמניה היא העלתה לשלטון מפלגה ירוקה (מפלגה שנייה בגודלה בקואליציה), באירופה חברות מדווחות לבורסה על פעילותן בתחום איכות הסביבה. ההנדסה הגנטית, מוחרמת באירופה מפני שאינה ירוקה. בישראל נמכרו מניות של חברה בגלל שלא הלכה בדרך ירוקה והמשרד לאיכות הסביבה נותן ציונים לעיריות ולחברות על פי התנהגותן בתחום הירוק. לאט לאט ובאין רואה, קמה לנו האידיאולוגיה הירוקה אשר באה לתקן את העולם, קרי לצבוע אותו בירוק. האם שאלתם את עצמכם פעם, מה זה ירוק? ומה לא ירוק? על מה אנו מדברים כשאנחנו אומרים "סביבה", מה זאת סביבה טובה ומה לא טובה. מסתבר שרובנו הולכים בעניינים האלה עם כל העדר. אני ארצה להפשיט אחדות מן הפרות הקדושות שהשיח

הירוק מדבר בהן ולהעלות כמה נושאים שהשיח הירוק מתעלם מהם, אולי גם לגלות שזה לא סרט בוקרים שבו לרעיונות הרעים כובע שחור ולטובים כובע לבן. מי שרוצה להבחין בין רעיונות טובים לרעים צריך כנראה לחשוב בעצמו. אם יעשה כן, ספק אם ימצא שבכל העניינים שבהם נסב השיח הירוק הוא נמצא באותו צד של המתרס.

1.3 תיקון העולם

השיח הירוק עוסק בתיקון העולם. יש הרואים בו אידאולוגיה שמרנית המבקשת להחזיר את הגלגל אחורנית ויש הרואים בו אידאולוגיה מתקדמת המבקשת לדאוג לדורות הבאים. בכל מקרה, רק מעטים מבקשים להשאיר את העולם כמו שהוא. תיקון העולם אינו דבר חדש, העם היהודי עוסק בגאולה, שהיא תיקון העולם ע"י כוח עליון, עוד מימי הנביא ישעיהו. דם רב נשפך על מזבחן של אידאולוגיות שבאו לתקן את העולם, ביניהן: אימפריאליזם, ליברליזם, סוציאליזם, קפיטליזם, קומוניזם ונאציזם. מסתבר שאחדות מאלה עדיין מככבות בשיח הירוק בזמננו ואני ארצה להתחקות על שורשיהן, לבחון את ההשפעה שיש להן ואם צריך, להזהיר מתוצאותיהן.

1.4 סביבה וחקלאות

האקולוגים רואים בסביבה מופרת חריגה משיווי משקל ובהקשר זה הם מצביעים על דילדול משאבים שאינם מתחדשים וריבוי האוכלוסייה והצטופפותה כעל רעות חולות שיש לתקן. והמהדרים רואים את העולם מנקודת ראות של הפיל או הנמלה. כיום אין סביבה לא מופרת והכל הוא סביבה של העיר. סביבה שאינה נמצאת בשיווי משקל ואי אפשר להחזיר אותה לשם. אולי אפשר להחזיק אותה בנקודה הטובה לאדם. החזקה של מערכות ביולוגיות בנקודה הטובה לאדם, זה מה שעושה החקלאות מאז ומעולם ולכן, הכל חקלאות.

1.5 בחזרה לקהילה

גדלתי בתקופה שבה המדינה הייתה משאת נפש, אח"כ מציאות בהפתעה, וגם עכשיו, היא אינה דבר המובן מאליו. נולדתי בתוך והייתי שייך לקהילה (מושב עובדים). השייכות למדינה ולקהילה היוו מרכיב חשוב בזהותי. דברים רבים שעשיתי ולא עשיתי נבעו משתי השייכויות האלו. כשאני נשאל היום "מדוע הלכת להלחם?", אני עונה: "השאלה במקומה ובוודאי יש לה תשובות פסיכולוגיות וחברתיות, אבל בזמן שהלכתי התשובה הייתה מובנת מאליה והשאלה כלל לא עמדה על הפרק".

בחור היוצא היום את הצבא ונכנס בשער החיים עובר מן התחום שבו הוא מוכן להקריב את עצמו למען החברה, דרך הטיול בעולם שם הוא מחפש את עצמו, ועד לעיר הגדולה ומנוכרת בה הוא נעלם בין מיליוני יחידים בודדים כמוהו. ועומדת השאלה: האם המדינה שהיא הכל או היחיד הלבדי הן שתי האפשרויות היחידות או שישנה דרך שלישית, למשל קהילה. קהילה שבה היחידים אינם לבדים אלא שייכים. קהילה שבה קבוצה של יחידים מתגדרת ומקיימת בתוך ה"גדר" סביבה פנימית מבוקרת כרוחה. אני ארצה לטעון שקהילה על ביטויה השונים מאפיינת את האדם באשר הוא, לא פחות מאשר היחידות וישנם סימנים לכך שכיום המטוטלת סתה לכיוון היחידות, יתר על המידה.

והזהות של היחיד מה איתה? רבים "יחפשו את עצמם", אחדים ימצאו את "האני" של ניטשה ואחרים ימצאו אינדיוידואליסט העושה לעצמו ברוח הליברליזם, אבל יהיו גם כאלו שיחפשו משמעות, זהות ושייכות. בקהילות אשכנז באלף השני היהודי היחיד קיבל את המשמעות, את הזהות ואת השייכות במסגרת של הקהילה הדתית היהודית. כיום אפשר לקבל אותם, או חלקיהם במסגרות שונות. למשל, רופא פלסטיני, שהוא ערבי מוסלמי וגם אזרח ישראלי מאום-אל-פאחם. את המשמעות הוא מקבל מן הדת המוסלמית ואולי ממקצוע הרפואה, את השייכות מן החמולה ומקהילת אום-אל-פאחם, אבל הוא גם מרגיש שייך לפלסטין ואולי גם לעולם הערבי. אם ישאל "האם אתה רוצה שאום-אל-פאחם תהיה בתחומי פלסטין" התשובה שלו תהיה "לא". ואם כך, אזי הוא גם ישראלי.

קהילה הנה מערכת קבועה של יחסים ספציפיים המתקיימים בין האנשים לאורך זמן. בכדי שתתקיים קהילה דרושים לפחות: "גדר" כדי למנוע את הכניסה ממי שאינו שייך, "ועדת קבלה", כדי לבחור את מי ששייך, וכללי התנהגות ו"משפט חברים", בכדי לבקר את הסביבה הפנימית שבתוך הגדר. את מה שתואר עד כאן אפשר למצוא גם אצל הדבורים, אז מה מותר האדם? נראה שכדי שתתקיים לאורך זמן דרוש לקהילה "סיפור". כתבתי במרכאות מפני שהגדר יכולה להיות לא ממש גדר, וועדת קבלה לא ממש ועדה ומשפט חברים לא ממש משפט והסיפור לא ממש סיפור. אבל הפונקציות שאלה ממלאים קריטיות לקיומה של קהילה לאורך זמן, וזה נכון לגבי כל קהילה ללא קשר לתוכן שלה. שלושת המאפיינים: גדר, ועדת קבלה ומשפט חברים מנוגדים לערכים האוניברסליים, או כפי שהם מכונים היום "ערכי בית המשפט העליון". הערכים האוניברסליים מופיעים כבר אצל עמנואל קנט אשר בספרו "תורת המידות" טבע את הצו הקטגורי האומר: "פעל רק לפי אותו הכלל שתהיה מסוגל לרצות שיהיה לחוק כללי". הצו הזה הוא הבסיס לאוניברסליזם והוא אינו מאפשר לקיים בתוך מדינה קהילה מפני שאינו מאפשר לא "גדר", לא "משפט חברים" ולא "ועדת קבלה". מסתבר שהצו הזה התאים למדינה האבסולוטית אשר דרשה בלעדיות על הגבול, ועדת הקבלה, המשפט ולעיתים אף על הסיפור. המדינה האבסולוטית החלה את דרכה בגרמניה, בזמנו של קנט (המאה ה-18) והיתה אחת הסיבות שהביאו לדעיכתה של הקהילה היהודית במרכז אירופה.

השיח הירוק שם את הדגש דווקא על הסביבה הפיזית. יש המסבירים זאת בכך שהסביבה הפיזית השתנתה? ואני רוצה לצעוק הסביבה החברתית היא שהשתנתה, הנכס רואים כל בדל סיגריה וכל סילסול עשן, אבל אין לכם עם מי לדבר על-כך, לא עם השכנים, לא בשכונה ולא בקהילה.

אז מה הבעיה?

חלק גדול מן האוכלוסייה גר כיום במטרופולינים ובערים גדולות. בכל עיר כזו גרים המוני אנשים. רבים מן האנשים האלה מבקשים שייכות לקהילה. התקהלות בעיר גדולה תעמיד בפני הקהילה את הקונפליקטים הבאים:

- הקונפליקט בין הכפייה של הקהילה והחופש של היחיד.
- הקונפליקט בין קהילות.
- הקונפליקט בין הרצון לגור בסביבה מבוקרת על פי טעמי לבין ההדרה של האחר ממנה.

▪ הקונפליקט שבין הצורך להתגדר ולחיות בין "אנשים כמוני" לבין אידאל השיוויון. אינני חושב שאפשר למנוע התקהלות בקהילות לדעתי הקהילתיות היא צורך בסיסי לאדם ולכן נרצה או לא היא תמצא דרך להתקיים גם בחברה כפי שהיא היום. כדי שנוכל ליהנות מדבשה ולהכהות את עוקצה. עלינו למצוא דרך במבוכ ארבעת הקונפליקטים הנ"ל.

קשה לקיים קהילות בעולם של היום. קשה לקיים קהילות בכרך וקשה להתקהל בעולם שבו עומד היחיד לבדו מול החוק האוניברסלי. כל זה מצד אחד, מצד שני צעות הזדמנויות טכנולוגיות וחברתיות המאפשרות לקיים קהילה בעיר גדולה, למשל קהילות ברשת או קבוצות התעניינות המתארגנות ספונטנית וממלאות מקצת מן הפונקציות שמלאה בעבר קהילה. לא כדאי להרים ידיים, אולי דווקא עכשיו הקהילה בהישג יד.

1.6 כלכלה אחרת

בשיח הירוק משתתפים מצדדים ומתנגדים, בראש המתנגדים מובילה הכלכלה הסטנדרטית. אני אנסה להציג זווית ראייה של כלכלה אחרת, ראייה המכוונת את הפנס אל העושר ולא רק אל התוצר, ואל המוצרים הציבוריים ולא רק הכלכליים. אצא מהגדרה של סוגי המוצרים ומודל מופשט של השוק ואזהה את התחומים שבהם השוק לא יכול ותחומים שבהם מעורבות הציבור נכשלת. אדבר על צמיחה והצטופפות ואראה שמעבר לסף מסוים של הצטופפות כללי המשחק משתנים. אשאל "היכן הממשלה?" ואענה בשאלה "איזו ממשלה? של הפרוור, של העיר או של המדינה", שאלה המעלה את השאלה "איך הכלכלה מסתדרת עם החזרה לקהילה?"

1.7 השכלה משאב בלתי נדלה

הלימוד הוא אחד משני הכלים המשמשים באבולוציה התרבותית. האבולוציה שבאמצעותה נוכל אולי להסתגל לסביבה שנתקל בה בעתיד. הכלי הראשון הינו ההמצאה שבאמצעותה באים חידושים לעולם והשני הלימוד שבאמצעותו הם מופצים בחברה ומועברים מדור לדור. בשיח הירוק עומדים זה מול זה הסביבה והפיתוח ומובלעת בו ההנחה שהפיתוח בא על חשבון הסביבה. לא תמיד! הלימוד וההשכלה, הם סוג של פיתוח אשר צובר הון אנושי ומרחיב דעתו של אדם. בכך הוא מרבה את העושר ואולי גם את האושר, כמעט מבלי לנצל משאבים שאינם מתחדשים ובודאי שאינו פוגע בסביבה. אם נחשוב על כך בלי דעות קדומות נגלה שחינוך הוא אולי האמצעי החשוב ביותר לשמירה על איכות הסביבה, אמצעי חשוב לקיום הקהילה וגם אם אין בו כדי להביא לשוויון, הוא הכלי החזק ביותר להשגת מוביליות חברתית וכלכלית שבכוחה להקהות את עוקצו של אי-השוויון.

1.8 מבט לעתיד

הירוקים דואגים לעתיד. הספר הירוק הראשון שהיכה גלים מסוף העולם ועד סופו היה "גבול הצמיחה" ("limit to growth"). הספר חזה התדלדלות המשאבים וצעק בקול גדול "עצור! הגענו אל תחתית החבית". עבר זמן ואנו עדיין אוכלים, שותים ונהנים. כנראה שאיננו טובים בתחזיות, במיוחד לגבי העתיד (אבא אבן). צריך לקחת זאת בחשבון כאשר משתפים תחזיות לעתיד בקבלת החלטות בהווה.

פיתוח בר קיימא: אחת ההחלטות החשובות שעליהן נסב השיח הירוק היא ההחלטה על חלוקת המשאבים בין הדור הזה והדורות הבאים, שזה בלשון השיח הירוק "פיתוח בר-קיימא". נראה לי ששימת הדגש על חלוקת המשאבים מחטיאה את המטרה. אי-אפשר לדבר בהקשר זה רק על משאבים בלי להזכיר את התועלת הנובעת מהם. מבט משווה, דורות אחדים לאחור, מלמד שבמחיר ניצול המשאבים זכינו בתוספת אדירה של תועלת. מבט חטוף, אפילו דור אחד לאחור, מזמין את המסקנה שבני הדורות הבאים יחיו בעולם שונה מאוד מזה שבו אנו חיים ויתכן שיהיו להם צרכים שונים מאוד מן הצרכים שלנו כיום. צרכים שבכדי לספקם ידרשו אולי משאבים אחרים מאלו שאנו חסים עליהם כיום. איננו יכולים לקיים את מאמרו של חוני המעגל "כשם שנטעו אבותי לי כך אטע אני לבני" שהרי איננו יכולים להשאיר לבנינו את העולם כפי שקיבלנוהו, ואף הורינו לא השאירו אותו לנו כפי שקיבלו מהוריהם. אנו יכולים להתאמץ להשאיר להם עולם לא פחות טוב, לו היינו יודעים כיום מה יהיה אז טוב בעיניהם.

העובדה שאין לנו "משקפת הרואה את העתיד" מקשה מאוד על היכולת לתאר לעצמנו איזה עולם זה יהיה, איזה צרכים יהיו לדייריו ואילו משאבים ידרשו כדי לספקם. בכל זאת אנו מקבלים החלטות כיום שתהיה להן השפעה על בנינו ובני בנינו.

הסתגלות: הסביבה משתנה וכדי לשרוד נצטרך להסתגל. אפשר להסתגל בדרכים שונות. הביולוגיה מציעה שתיים:

- אבולוציה- שינוי גנטי העושה אותנו מותאמים יותר לסביבה.
 - הומאוסטזה- הפרדה בינינו לבין הסביבה החיצונית ובקרת הסביבה הפנימית באופן שיאפשר לנו לקיים את זהותנו.
- זה ברמה הביולוגית, למזלנו אנו מסתגלים גם ברמה התרבותית וזו דומה בצורתה (לא בתוכנה) לאבולוציה הביולוגית, אך עובדת הרבה יותר מהר.
- אפשר להבחין בה שלוש דרכים:
- השתנות היחיד (בדרך כלל באמצעות המצאה ולמידה).
 - התקהלות בקהילה אשר מעמידה גדר בינה לבין הסביבה החיצונית ומבקרת את הסביבה הפנימית באופן שתתאים לה (בדומה להומאוסטזה).
 - תיקון הסביבה או תיקון העולם.

אופק התכנון:

בהמשך ידובר בעיקר בהסתגלות ברמה התרבותית. יובאו דוגמאות מן החיים ביניהן: אידאולוגיות שבאו לתקן את האדם, החברה או העולם; החקלאות שיכולה לנהל את הסביבה וההסתגלות החברתית. את ההתגלות החברתית אנו ממחישים באמצעות ניתוח אירועים (case study) ביניהם קהילות אשכנזי באלף השני. חברת "של" (חברה בע"מ), קהילת הפיליפינים בישראל, מושב עובדים קהילות בתוך העיר וקהילות ברשת. בכל אלה אנו יכולים ללמוד רק מדוגמאות מן העבר הרחוק והקרוב, בעוד שהשינוי אורב לנו בעתיד.

איך נתכונן? נגיב לאחר מעשה או נתכנן. מהו אופק התכנון שלנו? איזה עולם מחכה לנו שם? ואיך מתמודדים עם אי הוודאות? והאם אנו רוצים בכלל לדעת את העתיד? גם באלה ניגע בקצה המזלג.

1.9 גמדים על כתפי ענקים

לרבים מן המשתתפים בשיח הירוק נראה כאילו שהדיון התחיל אתמול, ולא כן. רבים מן הרעיונות, האידיאולוגיות והתאוריות המככבות בשיח הירוק נמצאים איתנו הרבה זמן. ואנו משולים ל"גמדים העומדים על כתפי ענקים", אשר על כן רואים יותר מהם (פסקל). בחרתי להציג את הרעיונות עליהם מתבסס השיח הירוק כבר בפרק הראשון ואין אני בא כאן לספר לקורא מה אמר הוגה דעות זה או אחר, אלא להציג את הרעיונות, הדעות, העובדות והתאוריות בהם אשתמש בהמשך.